

Önrendelkezés és nemzeti kisebbségek

írta Horváth András

Musgrave, Thomas D.: Self Determination and National Minorities. Oxford – Clarendon Press, 1997.

Az önrendelkezés ideája nagyon fontos szerepet játszott a 19–20. századi nemzetközi közösség formálásában, kialakításában. Kulcskérdés lett az önrendelkezés és a kisebbségi jogok kapcsolata is a nemzetközi jogban. Ez a könyv is e kérdéskörrel foglalkozik, méghozzá részletesen és szakszerűen. Idézzünk a bevezetőből: “különösen vonzó mindazok számára, akiket érdekel a nemzetközi jog és politika, de a modern kori történelmet tanulmányozni vágyók sem fognak benne csalódní”. Valóban, ez az eredetileg Ph.D. értekezésnek készült mű tartalmának bőségét és részletességét illetően a legkényesebb igényeket is kielégíti.

A 19. század folyamán az önrendelkezés – mint olyan – hatalmas szerepet játszott a nemzetközi közösség életében. Serkentője volt sok állam nemzeti egysége létrejöttének, illetve oka szétesésének. Az önrendelkezés ma is fontos célja sok etnikai, nyelvi és vallási közösségnek szerte a világon. Az önrendelkezés eszméje és a kisebbségek közötti kapcsolatot azonban bonyolítja az a tény, hogy a nemzetközi jogban az önrendelkezés természete és terjedelme nagyrészt homályban marad. A 18–19. században ezzel kapcsolatban homályos értelmezések születtek, és amikor megjelent a 20. század nemzetközi joga, a fent említettek miatt az ide tartozó fontos fogalmak közül egyetlen egy sem volt kellően kidolgozva.

A könyv 1–3. fejezetei az önrendelkezés és a kisebbségi jogok (valamint kapcsolatrendszerük) történeti fejlődésével foglalkoznak. A 4–6. fejezetekben az önrendelkezés és a kisebbségi jogok jelen helyzetét vizsgálja a szerző. Az utolsó négy fejezetet (7–10.) a szerkesztő azon problémáknak szenteli, melyek a jelen helyzet rendezetlenségéből adódnak. Nemcsak a két említett elv szerepe tisztázatlan ugyanis, hanem olyan fogalmak is, mint "nép", "szecesszió" (kiválás, elszakadás) joga, "irredentizmus" és a történelmi jogokra alapozott területi követelések.

Az első fejezet az önrendelkezés-fogalom történeti fejlődését mutatja be a nemzeti öntudat első csírái megjelenésétől (a felvilágosodás korától) kezdve az első világháborúig. A szerző hangsúlyozza, hogy az önrendelkezés mást jelentett a nyugat (elsősorban az Egyesült Államok, valamint Anglia és Franciaország) számára, mint amit a tőlük keletre eső területek vallottak róla. Mivel az említett három államban a felvilágosodáshoz kötődött az adott idea nyomatékosabb megjelenése – mindenekelőtt Locke, Milton, Montesquieu, Rousseau, valamint az Egyesült Államok alkotmánya szerepe a döntő – az önrendelkezés itt “demokratikus, haladáspárti és karakterében univerzális jelleget kapott”. Egészen másként alakult azonban az önrendelkezéssel kapcsolatos nézetrendszer német területen, Itáliában, valamint Közép-Európában, nem is szólva Európa keleti “végeiről”. Az említett területeken vagy nem volt nemzetállami-politikai egység (Németország, Itália), vagy az adott nemzetek nagy birodalmak fennhatósága alatt éltek. Ráadásul a “nemzeti ébredés” itt nem a felvilágosodáshoz, hanem a romantika korához kötődött. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a meghatározó gondolkodók a német Herder és Fichte, valamint az olasz Mazzini voltak, akik rendkívül erős nemzeti öntudattal szinte kizárólag a nemzeti önállóság szempontjából közelítették meg a kérdést. Emiatt az önrendelkezés fogalma a Rajnától keletre erősen kizárólagos és partikularista természetű volt, és elsődleges fontosságot nem az egyéni szabadságjogoknak tulajdonítottak – mint nyugatabbra –, hanem a csoportnak, illetve a

nemzeti közösségnek – ha kellett, az egyénnel szemben is! Az önrendelkezés jogának ez a fajta értelmezése nem okozott komoly problémát ott, ahol a nemzeti közösség földrajzi határai nagyjából-egészében egybeestek az országhatárokkal. Ily módon a német egység, valamint Itália immár egységes nemzetállamként való létrejötte abszolút logikus, az organikus, természetes fejlődéssel összhangban álló pozitív ténynek tekinthető. A probléma azokon a területeken vetődik fel a Herder–Mazzini-féle önrendelkezés-felfogással kapcsolatban, ahol a különböző nemzetekhez tartozó csoportok egymással keverten élnek. (Erre klasszikus példaként éppen a Kárpát-medencét szokták felhozni.)

A második fejezet az első világháború történetét elemzi. A nagyhatalmak kezdetben óvatosak voltak, nem ígértek sokat a szemben álló felek nemzeti kisebbségeinek, nehogy a másik fél ugyanazt a fegyvert (ti. a kisebbségek mozgósítását a többségi nemzettel szemben) “szorítsa a homlokukhoz”. Később, a háború eszkalálódásával azonban már mindkét fél ígért nyakra-főre – érdekes példaként említhető, hogy a lengyeleket mind az antant, mind a központi hatalmak igyekeztek megkönyékezni. Musgrave külön is kitér a bolsevikoknak az önrendelkezéssel kapcsolatos nézeteire. Lenin alapvetően elismerte az Oroszországhoz tartozó nemzetek önrendelkezési jogát, persze azzal a hátsó gondolattal, hogy azok majd hálából a "világforradalom" mellé állnak. Rosa Luxemburg másként vélekedett. Feltette a kérdést: mi lenne a lengyel proletárok igazi érdeke? Szerinte nem a nemzeti önrendelkezés megadása, hanem az, ha lengyelségüket mintegy "felfüggesztve" azonnal és közvetlenül csatlakoznának a nemzetközi proletariátus államához. Természetesen a realista elképzelés lett sikeresebb, vagyis Leniné. Az persze már más lapra tartozik, hogy a lengyelek nem bolsevizálódtak, sőt hálásak sem voltak, és nyugati segítséggel ugyan, de 1920 folyamán biztosították függetlenségüket Szovjet-Oroszországgal szemben. Azt mi magyarok sajnos másoknál is jobban tudjuk, hogy Woodrow Wilson amerikai elnök “fennkölt” elveiből, melyek a népek önrendelkezésére vonatkoztak – sajnos –, nem lett semmi, a győztesek saját stratégiai szempontjaik szerint rajzolták újra Közép-Európa térképét. Az önrendelkezés elve vereséget szenvedett, az antant az osztrákoknak például kifejezetten megtiltotta a Németországhoz való csatlakozást... Wilson legalább azt megpróbálta elérni, hogy az önrendelkezés a későbbiekben a Nemzetek Szövetsége alkotmányába kerüljön, de még az amerikai küldöttség néhány tagja sem osztozott ezen véleményében, mert ez, úgymond, “legalizálná az irredenta agitációt, főként Kelet-Európában” – mondotta például David Hunter Miller. Így a “területi rendezések” lehetősége sem került be az alapokmányba, sőt kifejezett hangsúlyt kapott a “területi integritás” védelme. Musgrave ezzel kapcsolatban nem véletlenül jegyzi meg: az önrendelkezési elv a valóságban csupán erősen redukálva valósulhatott meg, ráadásul a győztesek magukra nézve nem tartották kötelezőnek. (Gondoljunk például egyes gyarmatok már ekkor jelentkező önállósodási törekvéseire!) Így az önrendelkezés – mint princípium – kizárólag a politika síkján maradt meg, és jogilag gyakorlatilag semmi sem valósult meg belőle.

A harmadik fejezetben a két háború közötti időszakot elemezve a szerző az Aaland-szigetek példáját emeli ki, amelyet napjainkban szinte minden nemzetközi jogász az önrendelkezési jog és autonómia ideális érvényesülésének tekint Európában. Miután Finnországnak sikerült elszakadnia Oroszországtól, a 90 százalék fölötti svéd többségű Aaland-szigetek lakói – az önrendelkezési elvre hivatkozva – Svédországhoz akartak csatlakozni. A nyugati hatalmak álláspontja azonban az volt, hogy a szigetek lakói a finnektől eltérően nem alkotnak népet, csak egy kisebbséget. Érvelésük szerint “anarchia lenne abból, ha a kisebbségek a népekhez hasonlóan a teljes értelemben vett önrendelkezési joggal bírnának.” Természetesen az, hogy mely etnikai csoport tekinthető népnek, és melyik csupán kisebbségnek, erősen vitatható, így gyakorlatilag a nagyhatalmak mindenkori álláspontjára (kényére-kedvére) van bízva egy-egy nemzet sorsa. A két világháború közötti szisztéma kudarcának – többek között – ez volt az egyik fő oka.

A második világháború után több tekintetben is megváltozott a helyzet, létrejött az ENSZ és annak égisze alatt az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. Ez, valamint több multilaterális és bilaterális egyezmény némi védelmet jelent ugyan a nemzeti kisebbségek számára, elsősorban azonban mint egyének és nem mint kisebbségek élvezhetnek védelmet. Ezen az

ellentmondásos helyzetben a túlzottan általános jelleggel megfogalmazott 1975-ös Helsinkii Deklaráció sem sokat segített. Az utóbbi években éppen a Szovjetunió és Jugoszlávia szétesése kapcsán egyre konkrétan fogalmazódik meg a nemzeti kisebbségi gondok tényleges kezelésének szükségessége. A nagyhatalmaknak ugyanis komoly dilemmáik voltak, főként a volt jugoszláv tagköztársaságok önállóságának elismerését illetően. A döntés végül is pozitív volt, de hogy az önrendelkezési jog mint nemzetközi jogi alapelv mennyire nem kielégítően kidolgozott, azt napjainkban éppen a Koszovó további sorsával kapcsolatos viták is mutatják. Csak remélni lehet, hogy olyan megoldás születik, amely nem csupán a “birtokon belül lévők” igényeire van tekintettel, és nem semmizí ki jogilag a korábban “bűnösnek” tekintett nemzeteket sem. Ha a nemzetközi közösségben domináns nagyhatalmak csak megközelítően olyan tárgyilagosak tudnak lenni, mint Musgrave most bemutatott műve, akkor van remény a kielégítő megoldásra.

Horváth András